

ASPECTE ALE POLITICII POPULAȚIONISTE HABSBUGICE ÎN TRANSILVANIA LA CUMPĂNA SECOLELOR XVIII–XIX (CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA REGIUNII BIHORULUI)

de

Ioan CIORBA

Este temeinic cunoscut astăzi faptul că secolul al XVIII-lea (și îndeosebi partea secundă a acestuia) a fost, la nivel european, martorul unei puternice creșteri demografice, care a luat în multe regiuni forma unei adevărate „revoluții”. De altfel, despre acest veac s-a și spus că înainte de a inventa orice altceva a inventat oameni¹, principalul său câștig fiind viața². Spațiul românesc s-a racordat și el imediat evoluției generale, înregistrând în decursul a doar câteva decenii un substanțial spor demic. Potrivit calculelor lui Jacques Dupaquier creșterea procentuală de populație în intervalul 1700–1800 a fost 120% (de la 2,5 la 5,5 milioane de locuitori) fiind a doua din Europa, după cea a Finlandei³. Regiunea Bihorului nu a făcut nici ea excepție de la această regulă: pe baza analizării conscrierilor urbariale aparținând unor localități ale Domeniului de Vașcău, Gheorghe Mudura ajungea, de pildă, la concluzia că, în pofida unei stagnări sau chiar diminuări a populației percepută la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, ritmul a fost în restul perioadei unul ascendent⁴. Asemănător s-au derulat lucrurile și în comitatul învecinat al Aradului, cercetările lui Géza Kovach⁵ și Alexandru Roz⁶ demonstrând același lucru.

Ideea că între puterea politică și economică a unui stat și populație există strânse legături este una foarte veche, putând fi urmărită încă din antichitate, numeroase minți luminate – de la Pitagora la Jean Bodin, de pildă – pronunțându-se în acest

¹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol. I, București, 1986, p. 71.

² Robert Mandrou, *La France aux XVII-e et XVIII-e siècle*, Paris, 1967, p. 90.

³ J. Dupaquier, *La croissance de population européenne au XVIII-e siècle et ses conséquences*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, an XXII, nr. 1, București, 1995, p. 15–16.

⁴ Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale Domeniului de Vașcău (1772–1848). Elemente de demografie și structură și structură socială*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 139–158; Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I, Oradea, 1995, p. 138–151; *Idem*, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, Oradea, 1998, p. 113–117.

⁵ Géza Kovach, *Conscripția satelor arădane în 1828*, în *Ziridava*, XV–XVI, Arad, 1987, p. 113.

⁶ Alexandru Roz, *Evoluția demografică a comunei Șiria până la 1848*, în *Ziridava*, VIII, Arad, 1977, p. 118–120.

sens⁷. Imperiul habsburgic, ghidat de doctrina cameralismului – varianta germană a mercantilismului – era condus după aceleași principii; departe de a fi o povară în plus, un număr mai mare de supuși, spuneau conducătorii acestuia, însemna înainte de toate o punere mai bună în valoare a bogățiilor imperiului, dar și o putere militară mult sporită.

Lucrări și studii care să urmărească această componentă a politicii imperiale și implementarea ei în cadrul lumii transilvănene în intervalul avut de noi în vedere au apărut și în istoriografia română a ultimilor ani⁸. Ceea ce ne propunem noi în paginile de față este reliefarea acestui aspect într-o regiune dată – cea a Bihorului – pornind de la ideea că documentele avute la dispoziție, mare parte din ele inedite, și restrângerea ariei spațiale asupra căreia ne vom îndrepta atenția poate aduce încă un plus de lumină asupra acestui aspect.

Chiar de la început trebuie precizat faptul că în pofida creșterii consemnată în secolul al XVIII-lea, spații întinse din continentul european, îndeosebi cele situate la est de Elba, continuau să fie dominate de regimuri demografice de tip vechi caracterizate printr-o natalitate și mortalitate foarte ridicate⁹, cea din urmă menținându-se adesea încă, inclusiv în occidentul european (ca, de pildă, în Franța) în centrul sistemului demografic, după cum remarcă E. Le Roy Ladurie¹⁰. Confruntat cu problema sărăciei¹¹ în condițiile în care înainte de 1800 „dublarea populației reprezenta o transformare profundă a societății”¹², veacul al XVIII-lea a fost marcat și la nivelul întregii Transilvanii, și deci inclusiv al Bihorului, de un mare număr de accidente demografice care au oferit autorităților posibilitatea unor intervenții rapide. Mare parte din acestea au fost provocate de ineptiile unei agriculturi înapoiate, despre cea bihoreană spunându-se că și-a păstrat în acest interval „caracterul predominant tradițional”¹³, ceea ce însemna lăsarea nerezolvată a problemei

⁷ Ștefan Pascu, *Démographie et histoire*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, XXIII, Cluj Napoca, 1981, p. 29–30.

⁸ Ne vom mulțumi aici să amintim, de pildă, de excelentul studiu al lui Nicolae Boșcan, *Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea*, în Sabin Manuilă, *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*. Coordonatori : Sorina Bolovan și Ioan Bolovan, Cluj Napoca, 1995, p. 80–90 sau de lucrarea anterioară a aceluiași autor, *Contribuții la cunoașterea iluminismului românesc*, Timișoara, 1986; încercarea de creștere a eficiențării măsurilor aplicate a făcut ca alături de circularele și ordonanțele în limbile germană și maghiară să crească mult și numărul celor apărute în limba română (pentru inventarul lor complet vezi, Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemant, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, București, 1981).

⁹ Michel Peronnet, *Le XVIII-e siècle: des Lumières a la Sainte-Alliance (1740–1820)*, Paris, 1973, p. 46.

¹⁰ *Histoire de la France rurale. L'âge classique des paysans de 1340 à 1789*. Sous la direction de Georges Duby et Armand Wallon, vol. 2, Paris 1975, p. 371–372.

¹¹ Ulrich Im Hof, *Europa Luminilor*, Iași, 2003, p. 62

¹² Massimo Livi Bacci, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2003, p. 15

¹³ Barbu Ștefănescu, *Aspecte ale procesului de accelerare a ritmului de muncă în gospodăria țărănească bihoreană (sec. XVIII–XIX)*, în *Crisia*, XX, Oradea, 1990, p. 372.

alimentare¹⁴; se adaugă la acestea faptul că o parte din teritoriul regiunii se suprapune peste zone muntoase, agricultura de munte nereușind decât izolat și destul de târziu să asigure necesitățile de hrană, îndeosebi a celei de origine vegetală¹⁵. Toate aceste neîmpliniri, dinpreună cu conjunctura meteorologică defavorabilă din acest interval (dominat de ceea ce istoricii cu preocupări legate de problematica climei numesc „mica eră glaciară“ încheiată undeva spre anul 1850) au produs la nivelul Bihorului mai multe perioade de foamete, remarcându-se prin violența lor cele din 1795 și dintre 1813–1817¹⁶.

Intențiile și strădaniile factorilor de decizie pentru îndepărtarea acestor nenorociri și pentru ameliorarea regimului alimentar al locuitorilor au îmbrăcat diverse forme, caracterul preponderent recomandat al ordonanțelor și circularilor vizând aceste aspecte fiind înlocuit în anii tragici, precum cei de foamete, care consemnau pusee extraordinare de mortalitate, de cel ce institua peste tot obligativitatea aplicării lor. Problema se cerea cu atât mai grabnic soluționată cu cât în decretul lui Iosif al II-lea în 4 părți cu 47 de puncte prin care se i-au măsuri împotriva emigrărilor prin fugă, înrolare în armate străine, emisari străini și răpire, se specifica faptul că „Pretestul cel mai din teiu a eșirii din țară totu de una fu lipsa hranei“¹⁷. Prin urmare „Maghistraturile, stăpânii de moșii sau de bunuri și dregătoriilelocurilor (...) și aleșii pe câtu să poate chipurile și calea hranei celor ce voescu cu lucru a trăi, și după alcătuirea țării să cearce mai sus numitele dregătorii în tot chipul a îmulți lucrul prin introducerea torsăturii de cânepă, de inu și lână, iară pe cei leneși cu tărie să-i silească la lucru, și prin acăasta la chivernisirea hranei cei de cinste a lor“.

O atenție aparte în acest context o merită campania pentru introducerea cartofilor. Eforturile pentru vulgarizarea culturii acestora la nivelul Transilvaniei¹⁸ pot fi cu ușurință surprinse și la nivelul regiunii Bihorului. Circulara emisă de episcopul

¹⁴ Idem, *Participarea locuitorilor zonei Beiușului la muncile agricole de câmpie (I) în Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 353.

¹⁵ Idem, *Importanța metodologică a studierii agriculturii de munte în condițiile cercetării etnografice actuale*, în *Biharea*, XVII, Oradea, 1987, p. 381.

¹⁶ Pentru mai multe detalii, vezi Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*. Însemnări de demult, Oradea, 1990. Despre foametea din anul 1795 relevantă este și următoarea însemnare (identificată de către noi la Arhivele Naționale Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.D.J.Bh.), *Fond Colecția registrelor de stare civilă* (în continuare: *Fond Colecția...*), Parohia ortodoxă Dumbrava (Mociar), dos. nr. 404, f. 1v.) aparținând cantorului Ioan Ursovici: „Cunoscut să fie Domniilor Voastre Pravoslavnicilor creștini din satul Mociar. Am scris când au (fost) fomea cea mare în anul 1795. Atuncea întră acea vreme s-au bătut împăratul nostru Francisc cu franțuzii și foarte mult sânge sau vărsat întră cele vremi“; pentru teribila criză alimentară dintre anii 1813–1817, a se vedea și teza noastră de doctorat *Marea Foamete din Transilvania dintre anii 1813–1817*, Oradea, 2005.

¹⁷ Un exemplar al acestui document a fost identificat de către noi la A.N.D.J.Bh., *Fond Episcopia Ortodoxă de Oradea* (în continuare: *F.E.O.*), dos. nr. 3, f. 11.

¹⁸ Unul din primele documente referitoare la acest aspect este cel emis de guvernul transilvănean la data de 14 martie 1769 (Nicolae Moldovan, *Documente din arhivă privitoare la unele reglementări agricole în Transilvania (secolele XVIII–XIX)*, în Ialomița. Materiale de istorie agrară a României, Slobozia, 1983, p. 69–70).

Pavel Avamucovici la Arad în data de 8 aprilie 1788, de pildă, prin care protopopii erau îndemnați să cultive cartofi, pare să fi beneficiat de o receptivitate destul de ridicată și în zona bihoreană, în luna mai a aceluiași an fiind consemnați deja un număr de 9 preoți care au însămânțat un fertal de măsură, alți 9 jumătate de măsură, iar unul singur (preotul Ioan Popovici din Giulița) o măsură întregă¹⁹. Rolul mării foamete dintre anii 1813–1817 în lărgirea suprafețelor destinate culturii cartofilor²⁰ poate fi de asemenea surprins și la nivelul arealului avut de noi în vedere. Din ajutoarele în bani pe care comitatul le va primi în acei ani, respectiv 50 000 de florini în 1813 (proveniți din vânzarea de cai), 40 000 de florini în 1814, 20 000 de florini în 1815 și 30 000 de florini în 1816²¹ o parte a fost folosită pentru cumpărarea de cartofi pentru hrană și sămânță²². Derularea ameteitoare a nenorocirilor cauzate de foamete și imposibilitatea stopării acesteia în primii ani de manifestare a dus la luarea unor măsuri dure. Astfel cu prilejul Adunării Generale a comitatului Bihor din luna aprilie a anului 1816 care a avut drept scop „ridicarea culturală, socială și economică a românilor”, la punctul 6 al protocolului întocmit cu această ocazie se preciza că de atunci încolo pentru a scăpa de lipsuri trebuie introdusă obligativitatea cultivării cartofilor, familiile găsite ca nesupuse urmând a fi pedepsite²³ (în același scop s-au mai stabilit și alte măsuri precum reducerea numărului de sărbători²⁴, interzicerea vânzării fructelor încă verzi evreilor ori altor speculanți²⁵, introducerea asolamentului trienal²⁶, oprirea culegerii porumbului necopt²⁷ etc.) Câțiva ani mai târziu, în 1820, episcopul greco catolic de Oradea, Samuil Vulcan, la solicitarea conducerii comitatului va întocmi o pastorală purtând titlul *Învățătură cum s-ar putea românii cei ce locuiesc părțile cele neroditoare a acestui comitat pune în acel stat ca ei din fructul pământului și după lucrul mâinilor să poată trăire nefiind spre greutate Publicului în adesea lipsele sale*, în care insista iarăși în favoarea cultivării

¹⁹ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii strămoșești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, p. 116; 120.

²⁰ Andrei Veress, *Orânduiri românești vechi tipărite în Ardeal (1744–1848)*, în *Revista Arhivelor*, an II, București, nr. 3, 1926, p. 363; Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvăneană dintre anii 1786–1820*, în *Studii. Revistă de istorie*, an IX, București, nr. 1, 1956, p. 90; Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii Ardeleni la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 25; I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente referitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 548–549; Nicolae Bocșan, *Populaționismul în politica...*, p. 89.

²¹ Ștefan Lușța, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 92–93; Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crișanei*, Județul Bihor, Oradea, 1936, p. 44.

²² Pentru listele cu localitățile beneficiare vezi, A.N.D.J.Bh., *Fond Episcopia Greco-Catolică de Oradea* (în continuare: F.E.G.C.O.), Seria *Acte Economice*, rola 93, dos. nr. 25, dos. nr. 2537; r. 94, dos. nr. 2538, dos. nr. 2539; r. 95, dos. nr. 2540; Idem, *Fond Prefectura județului Bihor*, r. 77–78.

²³ *Idem*, F.E.G.C.O., dos. nr. 282, f. 7–8.

²⁴ *Ibidem*, f. 4.

²⁵ *Ibidem*, f. 8.

²⁶ *Ibidem*, f. 10.

²⁷ *Ibidem*, f. 12.

lor, dând asigurări că cei care i-ar urma îndemnul «n-ar avea lipsă și scădere întru cele ce sunt spre hrana vieții lor...²⁸».

Nu lipsește pe acest fond nici propaganda în favoarea cultivării de legume și verdețuri, acestea fiind frecvent „primele produse din recolta agricolă a noului an (...) chemate să confere nu numai un surplus de hrană ci mai ales un surplus de vitamine într-o perioadă dificilă ce urmează avitaminizării din timpul iernii”²⁹.

Dintre multele alte măsuri luate în această perioadă având ca scop principal modernizarea agriculturii și oferirea unei alternative viabile cerealiculturii (categoric dominantă și la nivelul lumii bihorene din acele vremuri) și creșterii animalelor, ne vom rezuma în cele ce urmează să ne referim la o cultură destul de inedită, dar foarte rentabilă, după cum ținea să precizeze Samuil Vulcan într-un document redactat la Oradea la 7 iunie 1823: cea a duzilor³⁰. „Pre înaltul Imperatu, se arăta în cuprinsul acestuia, de folosul aquestei Teri totu deuna îngrigiatu fiind, prin Înaltul său Consilium în 2 aprilie (1)822 no. 8640 poruncește qua cultura metasei in aquesta Tera si sporească si aquest ramu a Economiei nu spre speculația Erariului sânt, qui singuru spre folosul supușilor săi l-au îndreptatu ca dânsii nouu modu de quaștigare si capite și bani quare pentru metasă se poartă afară și (ar putea) să remână”. În fiecare district al comitatului se cerea ca de atunci încolo să se înființeze „frâgareturi publice...quare cu grădinariu și robote publice se voru lucra“. În spiritul epocii, ținând contul de prestigiul de care se bucura în cadrul lumii rurale preoții și dascălii – adevărați directori de conștiință – era prevăzut ca atât în curțile acestora cât și în cele ale bisericii și școlii să fie plantați duzi „qua pe prunci și practica culturii metasei se îi pota deprinde“. Importanța culturilor tradiționale, în pofida eșecurilor frecvente din primii ani ai veacului al XIX-lea, rămâne în ochii prelatului orădean de netăgăduit: deoarece „bărbații in aquesta Tera cu mai mare dobândă se desprindu în cultura grăurilor, viilor, tabacului și a dobitoacelor“ sarcina îngrijirii duzilor revenea femeilor și copiilor, îndeaproape supravegheați de preotul și dascălul satului. Cât despre eficientizarea maximă a dispozițiilor înscrise în document, în finalul acestuia se preciza că Fiece care szolga biro dopo făcuta însemnarea frâgarilor din satele Districtului său va cerca: ore plinește poruncile despre cultura mătasei ? ore nu e queva scădere ? queva pedecă ?, și despre tote va face relație Jurisdicției“.

Dintre măsurile cealalte luate cu scopul acoperirii mijloacelor substanțiale și a creșterii randamentului muncii se remarcă, în principal prin cantitate, seria întregă de ordine, circulare și alte dispoziții prin care se încerca reducerea numărului de

²⁸ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, Oradea, 1974, p. 53–55.

²⁹ Barbu Ștefănescu, *Grădina – spațiu intim și experimental*, în *Crisia*, XXIV, Oradea, 1994, p. 60–61.

³⁰ Documentul se păstrează în două exemplare: unul în Fondul parohiei greco-catolice din Aușeu, dos. nr. 1, f. 69–70, iar celălalt în Fondul parohiei greco-catolice din Girișul de Criș, dos. nr. 2, f. 118 v-119, ambele aflate la Arhivele Naționale din Bihor. Cu doar un an înainte, în Banat, printr-o circulară, toate școlile fuseseră obligate să-și cumpere o carte referitoare la creșterea viermilor de mătase (Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700–1830)*, Reșița, 1996, p. 153.)

sărbători, și implicit creșterea timpului mediu de lucru³¹. Populația românească îndeosebi era acuzată că, din această cauză, este destul de ineficientă în munca câmpului, rezultând de aici o serie de neajunsuri, inclusiv din categoria celor cu implicații directe asupra comportamentului demografic³². Cel puțin două mari defecte rezulta din această stare de lucruri, în opinia susținătorilor acestei idei: predispoziția spre lene (în amintitul protocol al Adunării Generale a comitatului Bihor din aprilie 1816 se arăta în acest sens că, din această pricină, adesea sunt preferate culturile care necesită muncă puțină) și predispoziția spre furturi³³. Diminuarea zilelor de repaus se cerea efectuată prin urmare într-un interval cât mai scurt, solicitarea fiind însoțită și de ordinul reducerii zilelor de post³⁴ în condițiile în care mortalitatea din cauza foametei ce bântuia în zonă atinsese și așa parametri cu mult peste media celorlalți ani³⁵. Ordinul prin care se cerea abandonarea unui număr din totalul sărbătorilor și ținerea doar a acelor stabilite de împărat va fi reluat în cursul aceluiași an și în luna august³⁶ într-un moment în care teama că recolta de vară va fi una catastrofică devenise deja o certitudine. La fel se va întâmpla și în toamnă când se porunca ca „Parochii alte după obiceiul său serbători a ținea să nu îndrăznească, nici să mai facă”³⁷. Depășirea mării foamețe pare să fi indus o oarecare stare de relaxare în rândul celor însărcinați cu aplicarea măsurilor statornicite în acest sens, lucru grabnic sancționat de episcopul Samuil Vulcan într-un document de la sfârșitul anului 1820, în care incrimina că „Forte de lipse ni seau făcutu informație despre aquea, adequa: ține Poporul cuiva Parochii serbători și altele decât cele interite prin Imperație și nesemnate în Callendarul Diocesei și de ține que dile serbeza ?”, cerând ca în cel mai scurt timp cu putință preoții „nique o Parochie afara proscrissa (să nu lase)”³⁸.

De o atenție mare a beneficiat în această perioadă domeniul medical mai ales că anii tulburi de la cumpăna secolelor XVIII–XIX au favorizat răspândirea unui număr impresionant de boli dintre care se va remarca variola (vărsatul) și, mai târziu, cu începere după anul 1830, holera. Nu e mai puțin adevărat în același timp nici faptul că medicina transilvăneană a primit în paralel tot mai mult un caracter științific, mărindu-și eficacitatea. Succesele repurtate în varii domenii au fost rapid

³¹ Pentru mai multe detalii în legătură cu acest aspect la nivelul lumii transilvănene vezi, de pildă, excelentul studiu al lui Aurel Răduțiu, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII–XVIII)*, în *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj Napoca, 1985, p. 215–233.

³² Ideea că între randamentul scăzut al țaranului și numărul mare de sărbători există o strânsă relație era, de pildă, în spațiul lingvistic german „un argument standard, ivit încă de la începutul secolului al XIX-lea” (Klaus Heitman, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, București, 1995, p. 145)

³³ A.N.D.J.Bh., *F.E.G.C.O.*, dos. nr. 282, f. 5.

³⁴ *Ibidem*, f. 4.

³⁵ Ioan Ciorba, *Efecte demografice ale mării foamețe dintre anii 1813-1817 în regiunea Bihorului*, în *Crisia, XXXII–XXXIII*, Oradea, 2002-2003, p. 105–117.

³⁶ A.N.D.J.Bh., *F.E.G.C.O.*, *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 92

³⁷ Idem, *Parohia Șuncuiușul de Beiuș*, dos. nr. 1, f. 1 v.

³⁸ Idem, *Parohia Sfârnaș*, dos. nr. 1, f. 3.

aplicate și în cadrul lumii rurale bihorene, intervenția autorităților în transpunerea în practică a acestora fiind promptă. S-a materializat înaintea de toate, după cum ne-o dovedește numărul mare de documente cu referire la această temă, prin vulgarizarea vaccinului antivariolic („ultuitul vărsatului de vacă”). La nivelul Transilvaniei campania pentru popularizarea acestuia a debutat încă de la începutul veacului al XIX-lea³⁹. În regiunea Bihorului una din primele circulare identificate de către noi este cea redactată la Arad la 4 mai 1812⁴⁰. Numărul acestora a crescut considerabil în următorii ani suprapuși, după cum numeroase dovezi o atestă teribilei crize alimentare care a afectat în egală măsură nu doar Crișana ci și întreaga Transilvanie. Registrul de circulare aparținând parohiei ortodoxe din Calea Mare, de pildă, cuprinde pentru anul 1815 nu mai puțin de două referiri cu privire la necesitatea vaccinării împotriva variolei, cea dintâi datând din 27 iunie⁴¹, iar cealaltă din 14 octombrie⁴². Biserica greco-catolică s-a implicat serios și ea în acest efort: printr-un document emis la Oradea în vara aceluiași an 1815 preoții erau sfătuiți „qua nu numai din Ambon“ ci și în alte moduri să-i învețe pe părinți „în cunoștinție se traiasca cu acesta mislocire și se si apere Prunci(i) (...) împotriva groasnicului varsat firescu“⁴³. În scurtă vreme cuprinsul acestor circulare a ajuns și la cunoștința preoților din diferite parohii⁴⁴ eforturile fiind continuate și în anul următor când s-a stabilit ca „oltuirea versatului de vacă spre împedecarea varsatului firesc prin Preoți(i) și Dascăli(i) Berericilor se se facă“⁴⁵.

Măsurile de combatere a variolei au fost îndeaproape secondate de cele vizând lupta împotriva acestui «mare personaj al istoriei de odinioară»⁴⁶ care a fost ciuma. O mare neliniște a produs-o cea din 1813 reperată la hotarele estice ale monarhiei,

³⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 358; Valeriu Bologa, Jules Guiart, *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, Cluj Napoca, 1927, p. 29; Valeriu Bologa, Samuil Iszak, *Din trecutul medicinei în patria noastră*, București, 1962, p. 59–60; Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sassu, *Românii în periodicele germane din Transilvania (1778–1840)*, București, 1977, p. 125; Ioan Ciorba, *Crize existențiale și intervenționism statal în Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor*, în *Analele Universității din Oradea*, Istorie-Arheologie, XIII, Oradea, 2003, p. 94.

⁴⁰ A.N.D.J.Bh., *F.E.O.*, dos. nr. 7, f. 57.

⁴¹ Idem, *Fond colecția registrelor de stare civilă. Registrul de circulare al Parohiei ortodoxe din Calea Mare*, dos. nr. 215 A, f. 24 v.

⁴² *Ibidem*, f. 27.

⁴³ Idem, *F.E.G.C.O.*, dos. nr. 184, f. 5.

⁴⁴ Ca de pildă în cea din Aușeu (Idem, *Parohia Aușeu*, dos. nr. 1, f. 35v.-36).

⁴⁵ Idem, *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 92; dintre numeroasele alte apeluri vizând introducerea vaccinului antivariolic, îndeosebi la copii, îl semnalăm pe cel înscris pe Triodul apărut la Blaj în 1813 aparținând fostei localități Valea Neagră (azi Valea Crișului) potrivit căruia preoții trebuiau «când vor boteza prunci, la tot părintele sau la nănașul acelu botezat să-i deie o țidulă în care preotul vaa scrie de partea aceea ce se începe așa: Părinții creștinești Protocolul... Numele celui botezat și preotul al său nume. Iară de cea parte pe țidulă va scrie doftorul atunci când va altoi varsatul» (Titus Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I–II, Oradea, 1999, p. 245)

⁴⁶ Expresia îi aparține lui B. Bennassar (Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată*, vol. I, București, 1986, p. 168.

precum și în Țara Românească⁴⁷. Teama că aceasta s-ar putea abate și asupra ținutului Bihorului și dorința preîntâmpinării unui astfel de scenariu rezultă, printre altele, și din documentul redactat la 23 decembrie 1813⁴⁸ în care se specifica faptul că toți oamenii „precum prin magistrat, așa (și) prin păstorii suflețești să se capucilească ca de anunțata Ciumă să se lege de a cunoaște“, iar bolnavii „carii ar muri cu moarte grabnică“ să nu fie atinși ori îngropați înainte de a fi consultați de medici.

Mortalitatea ridicată, îndeosebi cea infantilă, a stat de asemenea în atenția forurilor conducătoare vienezе conștiente și ele că aducerea pe lume a unui copil era o problemă la fel de majoră ca și cea a „târării“ lui spre maturitate. Deoarece un mare număr dintre decese erau consemnate chiar la naștere s-a considerat că apariția unei cărți despre moșit ar fi mai mult decât o necesitate, cu transpunerea în practică a acestei idei ocupându-se Vasile Papp Romanu, care „au întorsu pre limba Romanesca obstreticia, adequa anvatătiura de a moși pruncu“⁴⁹. „Fără îndoială, se specifica în continuare, carta aquesta mai virtosu Preoților noștri în locuri unde nu se află moșe (...) e forte de folos, qua dopo detorie si le pote anvătia“. Cât despre prețul cărții, destul de ridicat de altfel (6 fl. și 15 cr.) acesta era justificat prin faptul că aceasta „va cuprinde în sine și 26 de figuri quare de la concepție pâne dopo nascere arată pe pruncu în deschilinite positii sau forme“.

Încercările de limitare a mortalității rezultă și din preocupările de difuzare pe o scară cât mai largă a instrucțiunilor ce se cereau a fi urmate în cazul anumitor accidente. În acest sens doctorul Michael Kovats a fost însărcinat „a Typari queva table in Linqua Unguriască in quarele pe scurt (a) areta quum sese adjute quelor cadiuti in primesdia vieții, prequum quando să înneacă s-au să musca de cane turbatu și altele asemenea lucruri (...) și de la Înaltul Consilium se commende“⁵⁰.

Susținute eforturi au fost depuse apoi în lupta contra holerei, un alt mare „rău“⁵¹ care a lovit lumea transilvăneană în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Substituindu-i-se ciumei, aceasta a provocat cu începere din 1830/1831 mari pagube în rândul populației. Dintr-o dare de seamă întocmită de Samuil Vulcan la Beiuș în luna august a anului 1831, de pildă, rezulta că „în Țara Noastră (...) pone aqua, în 1464 de Orașe și sate au fost Bolnavi 124 474, dintre quare au muritu 62 280 de persone (rezultând deci o mortalitate de peste 50% - n.n. I. C.) și s'au sănătoșitu

⁴⁷ Despre ciuma din Țara Românească Dionisie Fotino scria că „a ținutu pe acolo trei ani aproape; în câtu se crede că ar fi muritu aprocsimativu peste șapte-zeci mii lăcuiitori in tota întinderea țerei Romonești“ (Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei*, vol. I, tomul 2, București, 1859, p. 263).

⁴⁸ A.N.D.J.Bh., *F.E.G.C.O., Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 85 v-86; Idem, *Parohia Aușeu*, dos. nr. 1, f. 32-32v.

⁴⁹ Idem, *Parohia Girișul de Criș*, dos. nr. 2, f. 121 v; vezi și Ioan Chindriș, *Luministul Samuil Vulcan, în Crisia*, X, Oradea, 1980, p. 586 și Maria Berényi, *Români din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918)*. Documente, Giula, f.a., p. 30-31.

⁵⁰ A.N.D.J.Bh., *Parohia Aușeu*, dos. nr. 1, f. 52.

⁵¹ Ioan Ciorba, *Holera – o altă formă a „răului“ în Transilvania la începutul secolului al XIX-lea și măsuri de combatere a acesteia*, în *Cele trei Crișuri*, nr. 1-3, Oradea, 2005, p. 13-20.

până acum 34 522 numai, era suptu cura sunt 27 672⁵². Amploarea flagelului și implicit pierderile imense au impus după cum era de așteptat măsuri dintre dcele mai dure, mare parte din acestea fiind folosite deja și în cazul epidemiilor de pestă din veacul al XVI-lea. Se recomanda, în consecință „qua cu Linie Cordon sau Pășitori se si despartă Țenuturile, Cetățile, Satele, Cășile și persoanele quele sănitoase de quele bolnave“, se interziceau târgurile, erau suspendate spectacolele de teatru sau ospețele, cei decedați din cauza bolii trebuiau înmormântați „nu in țințirimu quelu comun qui in locu osebite și de satu mai depărtate și in gropa mai afunda“. O atenție deosebită era acordată menținerii unei stări de igienă cât mai ridicate: „Sciutu lucru e și aquelu, se arăta în acest sens, cumche pre lângă aqeste folositoare dispositii, spre incunjurarea questei Bole multu folosesce curățenia trupului, a veștmintelor și a Cășilor, traiul depă puțință bunu și cumpetu, întrebuițarea Doftorilor și a lequurilor aflate“. Seria lungă de nenociri care afectase Transilvania în intervalul de timp supus atenției noastre (numeroase accidente climatice, eșecuri ale recoltelor, foamete, invazii de lăcuste, cutremure – e drept, fără a provoca mari pagube materiale, dar cu un puternic impact asupra mentalului individual și colectiv etc) i-a îndemnat de multe ori pe cei ce întocmeau ordonanțe sau circulare să încerce să mărească încrederea celoc cărora li se adresau în reprezentanții statului și în instrumentele de intervenție ale acestuia. Dincolo de speranța unei intervenții și mântuirii divine surprinsă mai ales în documentele emise de diferiții reprezentanți ai Bisericii, și-a făcut loc tot mai pregnant și ideea că împăratul dar și „Domnitori(i) și Diregători(i) de binele supușilor sei (sunt) forte gricinici“⁵³. Pe aceiași idee, într-un alt loc, episcopul Samuil Vulcan informa că împăratul a dat „dispoziții de încunjurare, alungare sau micșorarea questei Bole” și că spre „aquestu scop pre lângă alte dispoziții a Comitaturilor Înaltului Consilium la dishilinite părți a Terei a numitu Comissarii crăesci ... să grigească însciințarea despre statul sănătătei în Comitaturile lor încredințate, se primească, și Înaltului Consilium să le aștearnă“⁵⁴.

Relevant în opinia noastră pentru întreaga campanie dusă împotriva holerei în ținutul Bihorului este și faptul că două din cele mai importante tipărituri care cuprindeau sfaturi în vederea împiedicării răspândirii flagelului (scrise cu caractere chirilice, dar în limba română) au circulat și în acest spațiu, prin intermediul episcopiiilor – în cazul de față a celei greco-catolice de Oradea – fiind difuzate în aproape toate parohiile: este vorba de *Diregăciunea pentru Superioritățile Sănătății și pentru Mădularile Institutului Contumațialnic spre acea înțântită ca hotarele Țărilor Austriace Crăești Împărătești de năvălirea boalei colera carie în Țara Rusascăpeste popor stăpânește să se poată scuti și în întâmplarea năvălirii, lăfirea numitei boalei să se poată împedeca*⁵⁵ și *Învățătura după care toți cei Maimari a*

⁵² A.N.D.J.Bh., F.E.G.C.O., dos. nr. 450, f. 38.

⁵³ *Ibidem*, f. 37.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 54.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 64–69.

*Comunităților (Obștelor) la o întâmplare când boala cea din Părțile de cătră răsărit (orientale), carea se numește Scursoare cu vomut (Cholera Orientalis) sau altă lipicioasă boală în vecinătate sau întru însuși același loc (sat sau oraș) se arată, au de a se ținea*⁵⁶.

Pierderile de populație datorate șirului de nenorociri inventariate de noi în rândurile de mai sus ca și dorința statului de a avea o evidență cât mai exactă a numărului locuitorilor săi poate fi urmărită dincolo de măsurile cu caracter general, precum recensământul efectuat la nivelul Ungariei și al Transilvaniei între anii 1784–1787 și cu pornire de la documente cu referire la o arie spațială mai mică, inclusiv cu referire la ținutul Bihorului. Ne dovedește acest lucru, spre exemplu, circulara cuprinsă în protocoalele parohiei ortodoxe din Calea Mare din 16 ianuarie 1816 cu privire la ținerea registrelor de stare civilă, despre care se afirma că „nu cu deplinu precumu să cuvine, ci foarte pre scurt și cu hibă să dau afară (...) și prin aceea mare zmințeală mult la oameni se facu”⁵⁷. Transformarea acestora în instrumente eficiente pentru autorități s-a transpus în practică în cazul de față prin oferirea unor formulare după care de atunci încolo trebuiau să se înregistreze botezurile, căsătoriile sau decesele, cu consemnarea precisă a numelui celui aflat în cauză, a părinților, a datei la care s-a consemnat evenimentul etc. Documentele generale cu referire la evoluția natalității, nupțialității și mortalității au fost fericit completate de tabele întocmite pe criterii de apartenență confesională, precum cel din 19 octombrie 1814 redactat la Oradea de către Samuil Vulcan. Constatând că „au scădiut Poporul” episcopul orădean porunca ca de atunci încolo „fiecare preot de sub jurisdicția nostru... întorquendu-se anul ... se faca și se gate conscripția sufletelor din Poporul său și la 5 zile decembrie a.c. pentru transmettere (la protopopol sau viceprotopopol locului, n.n. C.I.) până la 15 cu quat mai sus până la 20 a aceluiași luni Decembrie se o pote îndrepta la noi și noi se o putem întrebuița contra scopul nostru”⁵⁸.

Date în timpuri de criză (perioade de foamete, epidemii) sau, din contră, în unele de acalmie și vizând un mare număr de aspecte, de la cel al îmbunătățirii și îmbogățirii regimului alimentar, la probleme legate de modernizarea agriculturii, de răspândirea vaccinului antivariolic sau de încercarea de diminuare a mortalității infantile etc., măsurile surprinse în paginile de față evidențiază suficient, credem noi, componenta demofilă a politicii habsburgice din Transilvania la cumpăna secolelor XVIII–XIX.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 59–53.

⁵⁷ *Idem*, *Fond colecția registrelor de stare civilă. Parohia Ortodoxă din Calea Mare. Registrul de circulare*, dos. nr. 215 a, f. 28 v.-29 v.

⁵⁸ *Idem*, *F.E.G.C.O., Parohia Galoșpetreu*, dos. nr. 1, f. 2.

**ASPECTS OF THE HABSBERG POPULATION POLICY IN TRANSYLVANIA
AT THE INTERSECTION POINT BETWEEN
XVIII-NTH AND XIX-NTH CENTURIES
(WITH A SPECIAL VIEW OVER THE BIHOR REGION)**

– Abstract –

This paper is intending, based on some published documents and some unedited historical sources, to reconstitute the demographic policy which the Habsburg Empire tried to implement in Transylvania at the end of the XVIII-nth century and the beginning of the XIX-nth century. Taken in periods of crisis (famine, epidemics) or relative calm, the measures proposed then, tried to solve a large scale of problems starting from those concerning the enrichment of the diet, fighting epidemics, fighting infant mortality, modernizing agriculture etc.